

ESHQOBIL SHUKUR SHE'RIYATIDA NIYAT VA IXLOS BILIMI

Abdurahmonova Uldona Abdujapbarovna,
Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti katta o'qituvchisi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD)
uldona.umidjon@gmail.com
+998946867982

Annotatsiya: Ushbu maqolada Eshqobil Shukur she'riyatidagi “hayrat” kategoriyasi niyat va ixlos bilimi binarligi sharq-islom ma'rifati asosida shoirning “Anjuman”, “Laylatul qadr” kabi she'rlardagi “Qadr kechasi” xronotopi, namozshomgul, qaldirg'och obrazlari, “banda – pir//homiy//yo'lboshchi – Yaratgan” va “banda – Yaratgan” ma'rifiy tizimlari, “O'ttiz ikki tish dostoni”dagi rahnamo-qahramon, pir-solik, murshid-murid munosabatlari metaforalar tizimida yaratilgan rang-barang ramzlar, timsollar, obrazlar, motivlar, detallar misolida rang-barang ma'nolarni anglatishi tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: niyat, ixlos, xronotop, obraz, poetik sintez, bilim taajjubi, hayrat, sharq-islom ma'rifati.

“Niyat” so'zi lug'atda qasd qilish, iroda ma'nolarini bildirsa, “ixlos” so'zining lug'aviy ma'nosi “tozalash”, “to'g'rilash”, “xalos bo'lish” degani. Niyat va ixlosning binarligi shundaki, niyatsiz ixlosga erishib bo'lmaydi va o'z navbatida ixlos niyatning xolisligidir.

Eshqobil Shukur ijodiy shaxsiyatidagi **niyat bilimi** “Qadr kechasi” xronotopi, namozshomgul, qaldirg'och kabi obrazlar vositasida badiiy sintez qilingan. Musulmon inson niyatlari, orzu-umidlari, istaklari ushalishi uchun rahmat, mag'firat, yaxshiliklar va ajr kechasi – Laylat ul-qadrni bir yil sabr bilan kutadi, o'ttiz tun ibodatda qoyim bo'lib uni izlaydi. Shulardan kelib chiqilib, shoir “Qadr kechasi” tushunchasini ham sharq-islom ma'rifatiga tayanib niyatlar ushaladigan, ma'sumlikka, hayratga qaytish kechasi – poklanish, tozarish, ulg'ayish jarayoni sifatida tarannum etadi. Aytaylik, “Anjuman” she'ri¹da “*so'zlar qiyg'os gullar bu kecha*” (qalbdagi zikrlar so'zga evriladi), “*bir jom obi zamga aylanar sabr*” (tiyilgan

¹Eshqobil Shukur. Yashil qushlar. – T.: Yozuvchi, 1995. – B. 4.

nafs halovati qalbga singadi), “yashillanib ketar qarri daricha” (ko‘hna tuyg‘u – tavba qilish ehtiyoji o‘zini bildiradi). Sababi – “peshonangni silar laylatul qadr”. Shoir nazdida ibodat qilayotgan inson – daraxt, uning atrofini esa daraxtzor o‘ragan. Bu boqqa “anjuman zamoni” (o‘zi bilan O‘zi suhbat qurish, yaratilgan o‘z Yaratuvchisiga qalbini ochish, izhori dil etish fursati) yetgan. “Bu muslim daraxtlar esa jannatdan qiyos”, boisi “Tangri qachonlardir tilingga ekan so‘zlar gullayotir qiyg‘os va qiyg‘os”.

“Laylatul qadr” she‘ri²da esa shoir Yaratganga “Tongga qadar menga shafqat qil, hukm o‘qima saharga qadar”, deya iltijo bilan niyat bildirar ekan, “To tonggacha gullar muttasil yuragimda namozshomgullar” jonlantirishi bilan xuddi borliqqa shom fayzi qo‘nib, atrofni oydinlik egallaganda barq urgan namozshomgul singari bu qadr tunida ko‘ngil ham Yaratganga ibodat bilan bedorligini anglaymiz:

“Qanday yig‘lay, qanday kuylayin

Toshqinlarga to‘layapman men.

Bu kechada o‘zim bilmayin,

O‘zing sari kelayapman men”.

Yaratgandan “tongga qadar menga shafqat qil”, “muruvvat qil, bomdodga qadar, osmoningdan yog‘ilmoqda qut”, deya iltijo qilayotgan qalb to subhidamga qadar bu ibodatlar ajridan zohiriy o‘limni eslatib turgan tuyg‘ular gullab, ko‘ngilning mangu tiriklikka (o‘limdan keyingi hayotga) noil bo‘lishini niyat qiladi: “To tonggacha bir daraxt bo‘lar yuragimni ko‘targan tobut”.

“Qadr kechasi” bilimi poetik sintezlangan yana bir she‘r³da esa niyat bilimi taajjubi o‘z mustajobi (ko‘ngildagi o‘zgarish, natijasi) bilan namoyon bo‘ladi:

“Qor edim, qalovim topildi, yondim,

Suv edim, olovim topildi, yondim.

Qadr kechasida seni do‘st tutib,

Zor edim, tilovim topildi, yondim”.

Bunda “qor”ning “qalov”i (nizomi, tartibi) ham, “suv”ning “olov”i (harakatlantiruvchi kuch) ham bitta: *tilov (niyat, iltijo) bilimi*, ularni birlashtirib turgan poetik qatlam, badiiy zamonmakon esa “Qadr kechasi”dir. Keyingi to‘rt satr ham to‘liq bilim taajjubiga asoslanadi:

“Nechuk sensiz o‘tdi umr... hayronmen,

Gahi chumolimen, gah Sulaymonmen.

Saodat tunida seni do‘st tutib,

Kul uzra gullagan bog‘-u bo‘stonmen”.

²Eshqobil Shukur. Hamal ayvoni. – T.: Sharq, 2002. – B. 251.

³O‘sha manba. – B. 257.

Ya'ni shoir niyat bilimisiz o'tgan umrni (niyatsiz amallarni) behuda, der ekan, Qur'oni Karimning "Naml" surasi⁴dagi o'sha mashhur "Sulaymon (a.s.) va chumoli" voqeasini eslab, yaratiqlar javharidagi mo'jiza hayratini (chumolilarning tebranishlarni sezishi, ajrata olishi va unga qarshi hozirlik ko'rishi; Sulaymon (a.s.)ning hayvonot bilan hol tili vositasidagi muloqot mo'jizasi) doim ham anglay bilmasligiga iqror bo'larkan, inson faqat "Saodat tuni", "Muhabbat tuni" (Qadr kechasi)da niyat bilimiga erishish bilan xuddi "kul uzra gullagan bog'-u bo'ston" yoki "gulga aylangan xor" (tikan) singari "o'limdan uyg'onish"i, "yo'qdan uyg'onish"i, "men"ning (zarra, yaratiq quvvatining) "bir tun"da "Sen"ga (koinot Egasi, Yaratgan qudratiga birlashishi), o'z qalbi, mohiyati, substansiyasiga yovuq kelishi mumkinligini anglab-anglatadi:

*"Etagingni o'pib, to'ldim, to'lg'ondim,
Xor edim, bir tunda gulga aylandim.
Muhabbat tunida seni do'st tutib,
O'limdan uyg'ondim, Yo'qdan uyg'ondim.
Men edim, bir tunda Senga aylandim".*

E. Shukur ijodiy shaxsiyatidagi "Qadr kechasi" tushunchasi ham Alisher Navoiyning "Har tunung qadr o'lubon, har kunung o'lsun navro'z"⁵ hikmatiga, niyatiga uyg'un ravishda inson agar harakat qilsa, har bir tun ibodatida mohi Ramazondagi toq kechalar xislatini, fazilatini topishi mumkinligini bildiradi. Shoir nazdida, buning uchun odam namozshomgul maqomiga (itoat, toat, taslimlik) yetishi kerak:

*"O, uyatchan namozshomgullar,
Go'zallikning pok qizchalari,
Supurmoqda ko'ksimdan yellar
Sinib qolgan yulduzchalarni..."⁶.*

E. Shukur ijodiy shaxsiyatidagi **ixlos bilimini**ng poetik sintezi "banda – pir//homiy//yo'l boshchi – Yaratgan" va "banda – Yaratgan" ma'rifiy tizimlarida namoyon bo'ladi. Rahnamo-qahramon, pir-solik, murshid-murid munosabatlarning bu boradagi eng yuqori darajasi – **uvaysiylilik** bo'lib, "Nasoyim ul-muhabbat"ga sayr" turkumidagi "**O'ttiz ikki tish dostoni**"⁷ – shayx Uvays Qaraniy (r.a)ning Rasululloh (s.a.v)ga ixlosi haqidagi bilim mahsulidir. Bilim manbai esa "Nasoyim ul-muhabbat"dagi mana bu jumlada mujassam: "...Uhud urushida Payg'ambar s. a. v.ning muborak tishi shahid bo'lg'onin eshitib, mutobaat uchun o'ttiz ikki tishin

⁴"Naml" surasi, 18–19-oyatlar.

⁵Alisher Navoiy. MAT. Beshinchi tom. Xazoyin ul-maoniy, Badoe' ul-vasat. – T.: Fan, 1990. – B. 162.

⁶Eshqobil Shukur. Sochlari sumbul-sumbul. – T.: Adabiyot va san'at, 1988. – B. 42.

⁷Eshqobil Shukur. Yashil qushlar. – T.: Yozuvchi, 1995. – B. 46.

ushotti”⁸. Ya’ni shayx Uvays Qaraniy (r.a)ning Rasululloh (s.a.v)ga mutobaati (ixlosi, tobe’ligi) shu darajada mustahkam ediki, u payg’ambarimizning Uhud jangida muborak tishlari singanini eshitib, o’zining o’ttiz ikki tishini sindirib tashlaydi. E. Shukur bu “dur tishlar”ning ushatilishini – “yurakka qadalib yotgan toshlarni birma-bir sug’urib ol”inishi tarzida ifodalarkan, go’yo bu tilning ostidagi tanglay emas, dunyo qonga botardi, ya’ni Yaratgan hikmati, ma’rifati va qudrati bilan Uvays Qaraniyning manglayi (peshonasi) haqiqat ramziga aylanib, o’z qoni bilan Yaratuvchisiga hamd, Uning Elchisiga esa sano aytishidan hayratlanadi:

*“Bir parcha nur kelib tekkan Ollohdan
Haqiqatning ramzi bu ulug’ manglay,
Hamd-u sano uchun rasulullohga
Laxta-laxta qondan so’z qilgan tanglay”⁹.*

Albatta, tarixdan ma’lumki, Uvays Qaraniyning Rasululloh (s.a.v)ga mutobaati munosib taqdirlangan. Ayni shu bilimlar taajjubidan kelib chiqib, shoir Uvays Qaraniy ixlosi ifodasi bo’lgan tishlarni qushlarga (zohiriy rizq-nasibaning botiniy kuch-quvvatga aylanishi), shayxning Rasuli akram (s.a.v.) shaxsiyati va ta’limoti vositasida Allohga bo’lgan muhabbatini “Lison ut-tayr”dagi o’z mohiyatini – Simurg’ni izlayotgan o’ttiz qush holiga mengzaydi (garchi bu o’rinda tashbeh o’ttiz (si murg’) emas, o’ttiz ikki qush bo’lsa-da, bu timsolga ham, hayratga ham zaxa yetkazmaydi):

*“Shayx Uvays tishlarin sug’urar tezlab,
Havoda qanotday ko’karar har tish.
So’ng yetti vodiyydan Simurg’ni izlab,
Uchib borayotir o’ttiz ikki qush”¹⁰.*

Umuman olganda, Eshqobil Shukur she’riyatida, sharq-islom ma’rifatiga asoslangan “hayrat” kategoriyasi binarliligi niyat va ixlos bilimi shoirning “Anjuman”, “Laylatul qadr” kabi she’rlardagi “Qadr kechasi” xronotopi, namozshomgul, qaldirg’och obrazlari, “banda – pir//homiy//yo’lboshchi – Yaratgan” va “banda – Yaratgan” ma’rifiy tizimlari, “O’ttiz ikki tish dostoni”dagi rahnamo-qahramon, pir-solik, murshid-murid munosabatlari juft bilimlar hayratida o’z ifodasini topgan.

⁸Alisher Navoiy. MAT. O’n yettinchi tom. Nasoyim ul-muhabbat. – T.: Fan, 2001. – B. 18.

⁹Eshqobil Shukur. Yashil qushlar. – T.: Yozuvchi, 1995. – B. 46.

¹⁰O’sha manba.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Alisher Navoiy. MAT. Beshinchi tom. Xazoyin ul-maoniy, Badoe' ul-vasat. – T.: Fan, 1990.
2. Alisher Navoiy. MAT. O'n yettinchi tom. Nasoyim ul-muhabbat. – T.: Fan, 2001.
3. Eshqobil Shukur. Hamal ayvoni. – T.: Sharq, 2002.
4. Eshqobil Shukur. Sochlari sumbul-sumbul. – T.: Adabiyot va san'at, 1988.
5. Eshqobil Shukur. Yashil qushlar. – T.: Yozuvchi, 1995.